

АНАЛІТИЧНІ РЕВ'Ю

УДК 159.923.2

DOI <https://doi.org/10.32782/psy-2024-4-12>

Нерубаська Алла

*доктор філософських наук, доцент,
доцент кафедри загальнонаукових, соціальних та поведінкових дисциплін
Одеського інституту
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»*

Сапега Павло

*студент 4 курсу спеціальності «Психологія»
Одеського інституту
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»*

РОЛЬ ЕГОЇЗМУ У ФОРМУВАННІ АЛЬТРУЇСТИЧНОЇ МОДЕЛІ ПОВЕДІНКИ

Анотація. Автори статті ставили за мету проаналізувати, яким чином егоїзм, традиційно сприйнятий як негативна риса особистості, може позитивно впливати на формування альтруїстичної поведінки. Стверджується, що егоїзм виконує важливі захисні і мотиваційні функції, а також дозволяє індивідам краще адаптуватися до стресових ситуацій і досягати поставлених цілей. Сучасні дослідники розглядають у класичній науковій літературі поняття егоїзму як ціннісну орієнтацію суб'єкта, яка полягає у переважанні в його діяльності та поведінці корисливих особистих потреб та ігноруванні при цьому інтересів інших людей і соціальних груп, де проявом егоїстичної моделі поведінки є ставлення до оточення як до засобу досягнення власних корисливих цілей. В історії психології питання взаємозв'язку між егоїзмом та альтруїзмом привертає значну увагу дослідників починаючи з XIX ст., інтерес не згасає до тепер. У межах дослідження проаналізовано проблему в контексті еволюційної теорії Ч. Дарвіна, яка підкреслює біологічні основи егоїзму як стратегії самозбереження, звернено увагу на те, що егоїстичні тенденції мають глибоке коріння у генетичному коді людини. Розглянута позиція соціобіології, яка намагається адаптувати еволюційні концепції до аналізу соціальної поведінки, вважаючи, що поведінка людей, аналогічно поведінці тварин, може бути частково пояснена результатами природного відбору. Особлива увага приділяється нормам взаємності як кристалізації моральних суджень. Досліджується роль емпатії у розвитку альтруїстичної моделі поведінки особистості. Стверджується, що егоїзм може слугувати основою для альтруїстичної поведінки, оскільки усвідомлення взаємозалежності між особистим добробутом і добробутом суспільства може спонукати індивіда до альтруїстичних дій. Підкреслена необхідність розуміння егоїзму як складового елемента, що може сприяти розвитку здорових соціальних відносин, оскільки навіть альтруїстичні вчинки можуть мати егоїстичну мотивацію.

Ключові слова: егоїзм, альтруїзм, позитивний мотив, особистість, вибір.

Nerubasska Alla

*Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of General Scientific, Social and Behavioral Disciplines,
Odesa Institute of PJSC "Higher Educational Institution
"Interregional Academy of Personnel Management"*

Sapega Pavlo

*Student of the 4th year, specialty "Psychology",
Odesa Institute PJSC "Higher Educational
Institution "Interregional Academy of Personnel Management"*

THE ROLE OF EGOISM IN THE FORMATION OF AN ALTRUITIC MODEL OF BEHAVIOR

Abstract. The authors of the article set out to analyze how selfishness, traditionally perceived as a negative personality trait, can positively influence the formation of altruistic behavior. It is argued that egoism performs important protective and motivational functions, and also allows individuals to better adapt to stressful situations and achieve their goals. Modern researchers consider in classical scientific literature the concept of egoism as a value orientation of the subject, which consists in the predominance in his activities and behavior of selfish personal needs while ignoring the interests of other people and social groups, where the manifestation of the egoistic model of behavior is the attitude towards the environment as a means of achieving own selfish goals. In the history of psychology, the question of the relationship between egoism and altruism has attracted considerable attention of researchers since the 19th century, and the interest does not fade to this day. The research analyzed the problem in the context of Charles Darwin's evolutionary theory, which emphasizes the biological basis of selfishness as a strategy of self-preservation, drawing attention to the fact that selfish tendencies have deep roots in the human genetic code. The considered position of sociobiology, in which there is an attempt to adapt evolutionary concepts to the analysis of social behavior, believing that the behavior of people, similar to the behavior of animals, can be partially explained by the results of natural selection. Special attention is paid to norms of reciprocity as a crystallization of moral judgments. The role of empathy in the development of an altruistic model of personality behavior is investigated. It is argued that selfishness can serve as a basis for altruistic behavior, as awareness of the interdependence between personal well-being and the well-being of society can motivate an individual to act altruistically. The need to understand selfishness as a constituent element that can contribute to the development of healthy social relations is emphasized, since even altruistic acts can have selfish motivation.

Keywords: egoism, altruism, positive motive, personality, choice.

Постановка проблеми та аналіз досліджень.

Розглядаючи егоїзм як етичну теорію, яка стоїть поряд з утилітаризмом, основною метою якого є максимізація блага всіх істот, варто зазначити, що меті егоїстичної особистості перебувають досягнення лише власного блага. Цю концепцію називають «етичним егоїзмом», адже іноді найкращий спосіб дбати про власні інтереси – це встановлення кооперативних відносин. У сучасному світі все менше приділяється уваги людині, її життю, почуттям, сенсу. У гонитві за економічними, політичними, соціальними вигодами втрачається головний сенс життя. Питання про те, що може нас робити щасливими, самодостатніми та багато цих само-, призводить до егоїзму по відношенню до інших. Тому проблема егоїзму як риси сучасної кризової людини, на наш погляд, є дуже актуальною. У статті розглянуто поняття егоїзму з тієї позиції, коли правильно зрозумілий особистий інтерес стає найкращим провідником. Альтруїзм і егоїзм мають різні форми, кожна з яких включає мотивації, які залежать від контексту. Це важливо, оскільки умови взаємодії між людьми суттєво впливають на їхні дії.

Отже, різноманіття, яке оточує цю дихотомію, вказує на те, що етичний егоїзм і альтруїзм співзалежні та мають спільну мотиваційну основу, ставлячи під сумнів традиційні уявлення про їхню абсолютну відмінність. Таким чином, якщо розглядати розрив між альтруїзмом та егоїзмом

як менш значущий, можна побачити проблематику під іншим кутом зору. Глибше розуміння мотивів, які поєднують їхні елементи, збагачує уявлення про людську поведінку. Ці поняття не просто переплітаються, але й взаємодоповнюються, підкреслюючи складність моральних виборів, з якими стикається людина. Взаємозалежність і багатогранність робить питання етики більш актуальним у сучасному світі, де моральні дилеми стають дедалі складнішими.

До важливих наукових досліджень вчених у галузі поведінкових моделей належать праці Ч. Батсона, Р. Докінза, Д. Кребса, Г. Речліна, Г. Сельє, Р. Тріверса, які досліджують й обґрунтовують наявність вродженого егоїзму людини і тварини як засобу виживання. Н. Бранден, А. Ренд, Р. Чалдіні, Т. Нагель, А. Шопенгауер наводять низку філософських і психологічних підходів, що пов'язують егоїзм із прагненням до щастя. Серед вчених, дослідження котрих стосувались індивідуальності та самореалізації, слід зазначити праці Е. Берна, К. Роджерса, З. Фрейда, Е. Еріксона, К. Юнга. Але поза увагою залишається проблематика егоїзму в іншому аспекті, коли він може слугувати розвитку позитивних мотивів.

Метою статті є дослідження меж та умов, за яких егоїзм може проявлятися конструктивно. Зокрема, увага зосереджена на виявленні позитивних аспектів егоїзму, таких як стимулювання особистої ініціативи, підвищення мотивації та

розвиток індивідуальних здібностей, які сприяють досягненню гармонії між особистими інтересами та суспільними благами.

Викладення основного матеріалу дослідження. Класична наукова література визначає поняття егоїзму як ціннісну орієнтацію суб'єкта, яка полягає у переважанні в його діяльності та поведінці корисливих особистих потреб та ігноруванні при цьому інтересів інших людей і соціальних груп, де проявом егоїстичної моделі поведінки є ставлення до оточення як до засобу досягнення власних корисливих цілей [1]. Однак егоїзм, а також індивідуалізм як його вища форма сприяють успішній реалізації наявного потенціалу, здійснюючи захисні і мотиваційні функції. Егоїзм не тільки спонукає до діяльності, а й підвищує здатність протистояти стресам і тиску навколишнього середовища у процесі досягнення мети. Теорія еволюційного розвитку Ч. Дарвіна стверджує, що біологічні основи егоїзму буквально закладені у людських генах. А тому егоїзм як пріоритетна турбота про власні потреби «удрукований» в гени, забезпечуючи тим самим стратегії самозбереження індивіда [5].

Останніми роками біологи, які працюють над теорією еволюції, намагаються перенести закони цієї теорії у царину соціальної поведінки. Один із засновників соціобіології Е. Вілсон у праці «Соціологія. Новий синтез» (1975) робить спробу пояснити типи соціальної поведінки тварин, виявлені через альтруїзм та агресію, покладаючись на еволюційні механізми [9]. Стверджується, що поведінка людини, як і поведінка тварин, частково пояснюється результатами природного відбору, а тому, щоб її зрозуміти, потрібно проаналізувати її з точки зору еволюційних міркувань. Варіанти спадкових ознак, що підвищують здатність організму до виживання і розмноження, частіше передаються наступним поколінням. Таким чином, успадковані поведінкові механізми, які дали організму більше шансів на виживання, частіше виживають у теперішніх організмах [8]. Інакше кажучи, існують біологічні основи соціальної людини.

Деякі прихильники соціобіології намагаються пояснити просоціальну поведінку з позиції норми взаємності. Дотримання цього принципу є порівняно пізньою стадією розвитку морального судження. Якщо ініціативу у здійсненні норми соціальної відповідальності бере на себе той, що допомагає, то норма взаємності регулює швидше реакцію на отриману допомогу: на добродійство людина відповідає вдячністю. Однак якщо допомога надається з розрахунком на взаємність,

тобто з очікуванням майбутньої компенсації, то вона втрачає альтруїстичний характер. Відповідно до проміжної мети моральної філософії, справедливість як чесність постає гіпотезою про те, що принципи, які повинні бути обрані в первинному «status quo», тотожні принципам, які відповідають нашим моральним судженням, тому ці принципи й окреслюють почуття справедливості [3]. Прикладом такої норми може слугувати експеримент, проведений нідерландським приматологом Франсом де Ваалем у 2003 році над самками капуцинових мавп. Суть експерименту полягала в тому, що мавпам періодично давали жетони, які можна обміняти на їжу, огірки або виноград. З урахуванням того, що капуцинові мавпи надають перевагу винограду, коли одна з мавп отримувала огірок, вона виявляла гнів. Це явище назвали «відразою до несправедливості», і воно спостерігається у вищих приматів, собак і людей починаючи з дитячого віку.

Цей висновок цілком підтверджується експериментальними роботами канадського професора психології та когнітивної науки при Єльському університеті П. Блума, який стверджує, що у людини є генетично зумовлене небажання отримувати менше за інших. Але при цьому ситуація, коли отримується більше за інших, вважається «чесною», принаймні до певного віку. А тому, незважаючи на те, наскільки досконало людина розуміє сенс справедливого розподілу й щиро обурюється, коли отримує левову частку, а інший крихти, на генетичному рівні людина перебуває на рівні шимпанзе, оскільки дослідження доводять, що вищі примати також здатні порівну розділити здобич, але тільки у тому разі, коли зацікавлені у партнерах [10]. З огляду на сказане, альтруїстична дія може бути результатом турботи про особисті інтереси, що пояснюється такими аспектами:

1. Людина повинна чинити так, як чинять по відношенню до неї.

2. Допомога тому, хто її потребує, полегшує дискомфорт від спостереження за чужою бідною, а отже, приносить задоволення.

Таким чином, теорія соціального обміну ставить під сумнів існування альтруїзму. Так Ч. Батсон сформулював свою гіпотезу «емпатія – альтруїзм». Суть її полягає в тому, що справжня альтруїстична поведінка людини, спрямована на допомогу іншому, не передбачає у відповідь жодної вигоди чи соціального заохочення, зростання поваги чи самоповаги внаслідок надання допомоги, змотивованих емпатією [6]. Ч. Батсон стверджує, що емпатія може викликати щирі

альтруїстичні мотиви та бути справжньою основою альтруїзму. Проте критики вказують на можливість егоїстичних мотивів як пояснення таких явищ, і Р. Чалдіні, який є провідним спеціалістом у галузі психології впливу, вважає, що ці дані пояснюються егоїстичними мотивами, оскільки емпатія розмиває межі між «особистим» і «загальним». Психологічний егоїзм стверджує, що всі вчинки, зрештою, зумовлені особистими інтересами. Егоїстичні пояснення, такі як уникнення негативних емоцій або прагнення до соціального схвалення, вказують на те, що мотиви допомоги можуть частково бути егоїстичними, якщо людина відчуває єдність з іншою особою. Найпростіша версія гіпотези єдності стверджує, що люди, які відчувають емпатію, бачать себе частиною тіла іншої особи. Вони допомагають «іншому собі», що можна трактувати як егоїстичний мотив. На думку Р. Чалдіні, єдність має концептуальний, а не фізичний характер, тобто люди мають «концептуально розмиті» ідентичності. Як альтруїзм, так і егоїзм – це два типи мотивації до дії. Альтруїстична дія відбувається для блага іншого, і визначення альтруїзму свідчить, що дія перестає бути альтруїстичною, якщо суб'єкт дістає безпосередню або опосередковану вигоду від своєї дії. З іншого боку, егоїзм, особливо психологічний, припускає, що всі дії, які здійснюються для себе або заради оточення, завжди є корисливими за своєю природою. Зважаючи на те, що існують два типи дій, які часто створюють хибні уявлення, альтернативний підхід допоможе зрозуміти, що альтруїзм і егоїзм можуть мати спільне мотиваційне джерело. Глибше розуміння мотивів є корисним для аналізу чинників, що формують дихотомію між альтруїзмом та егоїзмом.

Т. Нагель, представник аналітичної філософії, підтримуючи концепцію альтруїзму, писав: «Етика – це боротьба проти певної форми егоцентричного скрутного становища, так само, як розсудливе міркування – це боротьба проти панування теперішнього» [12], на що А. Ренд, американська письменниця та філософ, захищаючи ідею, що людина повинна орієнтуватися на власне благо і що прагнення до особистих інтересів є моральним обов'язком, відповідала: «Життя може існувати тільки за допомогою постійного процесу самопідтримувальної дії» [11]. Реальність полягає у тому, що здебільшого люди не здатні розрізнити ці два типи мотивації. Цю суперечність можна вирішити, якщо визнати, що альтруїзм не обов'язково має відбуватися лише у режимі жертовності, а егоїзм не обов'язково розуміти лише

на основі особистого інтересу. Альтруїзм – це безкорисливе спонукання людини, що тягне за собою вчинки на благо інших людей. З етичної точки зору це теорія поведінки, згідно з якою добро інших вважають результатом морального вчинку; принцип етики, який базується на самопожертві заради блага інших, як єдиний моральний принцип [7]. Натепер немає єдиного загальноприйнятого варіанта терміна «альтруїзм», а тому дії по відношенню до оточення можуть мати найрізноманітніший характер, коли неможливо визначити фактичний намір особистості, а тому слід відрізнити чистий альтруїзм від простого альтруїзму.

Перший – це тип альтруїстичної поведінки, за якого корисливий мотив повністю відсутній. До прикладу, здача крові незнайомцю без очікування відповідної послуги або випадок, коли людина стрибає на залізничні колії, щоб врятувати випадкового незнайомця від наїзду поїзда, тощо. Чистий альтруїзм може бути віднесений до всіх інших форм дій, де очевидний акт є альтруїстичним і намір не має значення, а тому не піддається сумніву. Його структура ідеально відповідає альтруїстичним критеріям, тобто: “Х” допомагає “У” без умови, що “У” повертає борг “Х”, причому останній не повинен очікувати нічого. Питання наміру звужується до незначного аспекту в усьому процесі. У разі ж простої альтруїстичної дії наміри можуть бути численними, в тому числі і випадковими, альтруїстична цінність яких не була упередженою, але випадково стала такою. Наприклад, багата людина, що кидає гроші голодуючому безхатченку в гніві. Усе це просто альтруїстичні дії, де статус наміру людини не визначений і може бути будь-яким.

Розглядаючи теорію, яка перебуває у прямиї опозиції до альтруїзму, можна визначити егоїзм як ідею, що з психологічно-егоїстичної точки зору свідчить: незалежно від виду дії, яку людина чинить, основний мотив завжди зумовлений роботою “ЕГО”, а тому всі дії є егоїстичними за своєю природою. Своєрідна природа цієї ідеї полягає в тому, що, навіть розглядаючи дію, яка є абсолютно альтруїстичною, її все одно можна інтерпретувати як явище, що породжене егоїстичним наміром залежно від типу егоїзму:

1. Етичний егоїзм говорить про те, що моральні вимоги повинні бути здоровими та прийнятними, при цьому завжди правильно прагнути до власного найбільшого блага;

2. Раціональний егоїзм пов'язаний із розумними діями та говорить про необхідність дбати про власні інтереси;

3. Психологічний егоїзм – це думка про те, що людина завжди мотивована корисними інтересами, навіть у тому, що здається актами альтруїзму. Людська поведінка завжди спрямована на пошук власної вигоди [2].

Пояснюючи проблему відмінностей альтруїстичної від егоїстичної мотивації, в психології відслідковують мотиви людей з їхньої поведінки, фактично не маючи доступу до знання того, якими є мотиви насправді.

Якщо альтруїзм та егоїзм можуть співіснувати один з одним до такої міри, що стає майже незрозуміло, як відокремити одне від іншого, то, можливо, відхилення між ними не таке вже й велике. Тут криється перший нюанс, який полягає у тому, що неможливо зрозуміти фактичний намір, що стоїть за будь-якою дією. У зв'язку з цим можна констатувати, що такі твердження, як «його дія була справді позбавлена особистого інтересу» або «його дія була заснована виключно на особистому інтересі», не мають сенсу. Це підводить до другого нюансу, який полягає у тому, що оскільки фактичний мотив людини ніколи не може бути відомим, то, відповідно, не має підґрунтя, яке виникає з ідеї чистого альтруїзму або чистого особистого інтересу. Альтруїзм і егоїзм можуть бути зрозумілі тільки в тому разі, якщо є можливість з повною ясністю вловити мотивацію людини.

У багатьох випадках природа дій людини визначається соціальними нормами, які є похідними від соціальних цінностей і ґрунтуються на них [4]. Самоствердження особистого інтересу є важливою властивістю, що робить природу альтруїстичних дій по-справжньому добродесною.

Головний аргумент на користь тези про те, що особистий інтерес може бути моральним, полягає у тому, що існує свого роду «моральна цінність», тобто інтуїтивно впізнавана цінність характеру дій, що одночасно є формою глибокого альтруїзму і формою особистого інтересу. Така моральна перевага може проявлятися протягом усього життя або протягом короткого його періоду. Вона може набувати форми морального героїзму, святості або більш повсякденної форми доброти. Якби корислива мотивація була відсутня, щось моральне було би втрачено. З прикладної точки зору моральні оцінки зосереджені радше на результатах, ніж на мотивах. Отже, в повсякден-

ному житті ні альтруїзм, ні егоїзм не домінують один над одним, а тому не можуть бути взаємовиключними.

Егоїстичні бажання спрямовані на те, щоб дати людині «бажаний стан самої себе» [5].

Висновки. У статті досліджені межі та умови, за яких егоїзм може проявлятися конструктивно. Виявлені позитивні аспекти егоїзму, такі як стимулювання особистої ініціативи, підвищення мотивації та розвиток індивідуальних здібностей, які сприяють досягненню гармонії між особистими інтересами та суспільними благами.

Егоїзм – це потужна біологічна сила, що мотивує до дій і допомагає справлятися зі стресами, базуючись на принципах, висунутих Ч. Дарвіном, і спрямована на захист власних інтересів. Розглянуто теорію психологічного егоїзму, де всі людські вчинки орієнтовані на досягнення вигідних результатів. Егоїзм виконує захисні та мотиваційні функції, допомагаючи реалізувати особистий потенціал, а тому логічно розглядати його як сходинку до альтруїзму. Підкреслюється, що люди здатні навчитися робити вибір на користь більш «високих» форм егоїзму, пов'язаних з індивідуальною самореалізацією і самовдосконаленням. Егоїзм – це відправна точка для глибокого розуміння взаємозалежності людей та їхніх потреб, бо навіть альтруїстичні вчинки можуть мати егоїстичну мотивацію, адже вони сприяють особистому благополуччю. Раціональний аспект егоїзму полягає у слідуванні власним цілям, керуючись розумом, а не емоціями, через це завдання шкоди оточенню є нелогічним, оскільки суперечить довгостроковим інтересам. Таке визначення кидає виклик традиційній альтруїстичній моралі через те, що справжні інтереси не обов'язково суперечать один одному.

Суспільство спотворює розуміння егоїзму, і це спричиняє руйнівні наслідки для особистості. Якщо розглядати егоїзм як турботу про власні інтереси, не нав'язуючи моральні оцінки, вирішується питання того, що є добром, а що злом та які інтереси справжні для людини. Таким чином, егоїзм можна вважати складником досягнення щастя, якщо він сприяє особистісному зростанню і взаємодії з іншими на рівноправній основі. Егоїзм важливий не лише для індивідуального благополуччя, але й для формування здорових відносин у суспільстві.

Список використаних джерел

1. Егоїзм. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-18592>.
2. Етична теорія та етичний егоїзм. URL: <https://ukrayinska.libretexts.org/>
3. Левкулич В. В. Справедливість як соціокультурний феномен : монографія. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 480 с.
4. Примуш М. В. Загальна соціологія : навчальний посібник. Київ : Професіонал, 2004. 590 с.
5. Психологія розвитку й реалізації життєвого потенціалу суб'єкта. URL: http://psychology-naes-ua.institute/files/pdf/avtoreferat_levit_1459075914.pdf.
6. Соціально-психологічні особливості формування професійної емпатії майбутніх рятувальників. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/7005/1/dis.docx.pdf>.
7. Соціокультурні засади психологічних складників альтруїзму. URL: http://perspektyvy.pdpu.od.ua/1_2022/7.pdf.
8. Соціологія. URL: <https://ukrayinska.libretexts.org/>.
9. Філософія і релігієзнавство. Соціобіологія. URL: <https://tureligious.com.ua/sotsiobioloiiia/>.
10. Чому ж нам не подобається бути чесними. URL: <https://zbruc.eu/node/48831>.
11. Atlas shrugged. URL: <https://antilogicalism.com/wp-content/uploads/2017/07/atlas-shrugged.pdf>.
12. The view from nowhere. URL: <https://personal.lse.ac.uk/ROBERT49/teaching/ph103/pdf/nagel1986.pdf>.